

บทที่ ๕

พระสูตรและสาระสำคัญในมหาวารวรรคสังยุตตนิคายปาลิ

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิคาย มหาวารวรรค เล่มที่ ๑๙ จำนวน ๑๐๐๘ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบายเรื่อง เหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรมหาวารวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในมหาวารวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา

- ๕.๑ ความนำ
- ๕.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในมคคสังยุต
- ๕.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในโพชฌังคสังยุต
- ๕.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในสติปัฏฐานสังยุต
- ๕.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอินทริยสังยุต
- ๕.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสัมมปปธานสังยุต
- ๕.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพลสังยุต
- ๕.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในอิทธิปาทสังยุต
- ๕.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในอนรุทธสังยุต
- ๕.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในฉนตสังยุต
- ๕.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอานาปานสังยุต
- ๕.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในโสตาปัตติสังยุต
- ๕.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในสังจสังยุต
- ๕.๑๔ สรุปท้ายบท
- ๕.๑๕ คำถามท้ายบท
- ๕.๑๖ เอกสารอ้างอิง

๕.๑ ความนำ

สังยุตตนิกาย มหาวารวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๕ และเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระใหญ่ คือ วาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย พระธรรมสังคีตอาจารย์จึงตั้งชื่อ ว่า มหาวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๐๐๘ สูตร ในสังยุตตนิกาย มหาวารวรรค มีอักษรย่อว่า ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายมหาวคคปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก ส.ม. (ไทย) เล่มที่ ๑๙ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑.เป็นต้น มีการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต (ประมวลเป็นเรื่อง ๆ) แต่และสังยุตแบ่งย่อยออกเป็นวรรคต่าง ๆ และแต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตร มากบ้าง น้อยบ้าง ดังนี้

๑. มัคคสังยุต แบ่งเป็น ๑๔ วรรคมี ๑๘๑ สูตร
๒. โภชณังคสังยุต แบ่งเป็น ๑๘ วรรคมี ๑๘๔ สูตร
๓. สติปัญญาสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตร
๔. อินทริยสังยุต แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตร
๕. สัมมัมปธานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๔๔ สูตร
๖. พลสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรคมี ๕๖ สูตร
๗. อิทธิบาทสังยุต แบ่งเป็น ๘ วรรคมี ๕๔ สูตร
๘. อนุรุธสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๔ สูตร
๙. ฌานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๒๒ สูตร
๑๐. อานาปานสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๐ สูตร
๑๑. โสตาปัตติสังยุตแบ่งเป็น ๗ วรรคมี ๗๔ สูตร
๑๒. สัจจสังยุตแบ่งเป็น ๑๑ วรรคมี ๑๓๑ สูตร

๕.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในมัคคสังยุต

มัคคสังยุต แบ่งเป็น ๑๔ วรรคมี ๑๘๑ สูตร คำว่า มัคค มีวิเคราะห์ว่า มํ สิวํ คจจติ เอเต นาคี มคโค ธรรมเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน (ม บทหน้า คมฺ ชาติในความหมายว่าไป ถึง อ ปัจจัย ซ้อน ค ลบ ม ที่สุดธาตุ) หรือว่า นิพพาน มคเคตตีติ มคโค ธรรมที่ยังบุคคลให้ถึงพระนิพพาน (มคค ชาติในความหมายว่าไป ถึง อ ปัจจัย)^๑ มัคค + สังยุต = มัคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมรรค

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๖๖๘.

หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘^๒ มีทั้งหมด ๑๘๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๔ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๘ สูตรบ้างเกินกว่านี้บ้างเช่น

๑.๑ อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อวิชชา เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรม และทำให้ดำเนินไปสู่มีจนามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ คือ ๑) มีจนาทิกฎฐิ เห็นผิด ๒) มีจนาสังกัปปะ ดำริผิด ๓) มีจนาวาจา เจาจาผิด ๔) มีจนากัมมันตะ กระทำผิด ๕) มีจนาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด ๖) มีจนาพยายามะ พยายามผิด ๗) มีจนาสติ ระลึกลับผิด ๘) มีจนาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิดในตอนท้าย ทรงแสดงว่าอวิชชา^๓ เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมและทำให้ดำเนินไปสู่อริยมรรค (ทางประเสริฐ) มีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิกฎฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจาจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาพยายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ^๔ ส่วนพระสูตรที่เหลือมีสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๑.๒ วิหารวรรค

วิหารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ ในปฐมวิหารสูตร ทรงแสดงว่า ขณะที่พระองค์ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรม ทำให้ทรงรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์มี เพราะมีปัจจัย คือ ๑) มีจนามรรค ๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ ๓) ฉันทะ ๔) วิตก ๕) สัญญา ๖) ฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบ ๗) ฉันทะ วิตกและสัญญาที่เป็นธรรมสงบ ๘) การไม่บรรลุนานะที่ควรบรรลุ^๕ มีอยู่ แต่เพราะเมื่อยังไม่ได้บรรลุนานะ^๖ นั้นเป็นปัจจัย ความเสวย

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๔.

^๓ อวิชชา ในที่นี้หมายถึงกัมมัสสกตาญาณ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑-๒/๑๗๙.

^๔ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑/๑.

^๕ ธรรมที่ยังไม่บรรลุ ในที่นี้หมายถึงอรหัตผล ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๙๔.

^๖ ฐานะ ในที่นี้หมายถึงเหตุ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๙๔.

อารมณ์จึงมี^๗ ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีหุติยวิหารสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงเพิ่มมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ ฉันทะที่เป็นธรรมสงบ วิตกที่เป็นธรรมสงบ และสัญญาที่เป็นธรรมสงบเข้ามา เป็นต้น

๑.๓ มิจฉัตตวรรค

มิจฉัตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น ๑. มิจฉัตตสูตร ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉัตตธรรม ได้แก่ มิจฉามรรค มีองค์ ๘ คือ ๑) มิจฉาทิฏฐิ ๒) มิจฉาสังกัปปะ ๓) มิจฉาวาจา ๔) มิจฉากัมมันตะ ๕) มิจฉาอาชีวะ ๖) มิจฉาวายามะ ๗) มิจฉาสติ ๘) มิจฉาสมาธิ นี้เรียกว่า มิจฉัตตธรรม^๘ ส่วนสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ชอบ) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับมิจฉามรรค ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภุมมสูตรคือทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า หม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ถ้ามีเครื่องรองรับกลิ้งไปได้ยาก จิตก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลิ้งได้ง่าย ถ้ามีธรรมเครื่องรองรับ กลับกลิ้งได้ยาก และตรัสว่า ธรรมเครื่องรองรับจิต ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๑.๔ ปฏิปัตติวรรค

ปฏิปัตติวรรค แปลว่า หมวดด้วยการปฏิบัติ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร ที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น^๙ จากฝั่งนี้^{๑๐} ตรัสอีกว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้นมีจำนวนน้อย ส่วนหมู่อื่นนอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ^{๑๑} ชน

^๗ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑/๑๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑/๑๖.

^๘ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑/๑๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓/๒๔.

^๙ ฝั่งโน้น ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (ส.ม.อ. ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, อัง.ทสก.อ. ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕)

^{๑๐} ฝั่งนี้ ในที่นี้หมายถึงวัฏฏะ (ส.ม.อ. ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖)

^{๑๑} ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ หมายถึงโลกุตระธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕.

เหล่านั้นจักข้ามพ้นวิญญะ^{๑๒} อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากจักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ^{๑๓} แล้ว พึงเจริญธรรมขาว^{๑๔} ออกจากที่มีน้ำมาสู่ที่ไม่มีน้ำ^{๑๕} ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวลพึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก^{๑๖} ที่ยินดีได้ยากยิ่งบัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลายไม่ถ่อมยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถ่อมยินบัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้วมีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก^{๑๗} เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปฐมสามัญญสูตรพระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สามัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ และสามัญญผล ได้แก่ ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผลเป็นต้นคล้ายคลึงกัน

๑.๕ อัญญุตติถียเปยยาลวรรค

อัญญุตติถียเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอัญญุตติถียเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยอัญญุตติถียที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๘ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งเกี่ยวกับการตอบปัญหาของอัญญุตติถีย พระสูตรแรกและพระสูตรสุดท้ายแสดงไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่เหลือแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรแรกกับพระสูตรสุดท้ายตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.รากวิราคสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญญุตติถีย^{๑๘} ถ้ามถึงประโยชน์ของการประพัตติพรหมจรรย์ให้ตอบว่า เพื่อสํารอกราคะ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรคและปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะอยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๙}

^{๑๒} วิญญะ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ ๓ คือ (๑) กิเลสวิญญะ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อุปาทาน (๒) กัมมวิญญะ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวิญญะ วงจรวิปาก ประกอบด้วยวิญญาณ นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕.

^{๑๓} ธรรมดำ หมายถึงอกุศลธรรม ได้แก่ กายทุจริตเป็นต้น ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๔} ธรรมขาว หมายถึงกุศลธรรม ได้แก่ กายสุจริตเป็นต้น ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๕} ที่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ ที่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ คือนิพพาน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๖} วิเวก หมายถึงวิเวก ๓ มีกายวิเวกเป็นต้น ส.ม.อ. ๓/๔/๑๘๕.

^{๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๘} อัญญุตติถีย คือ ผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา เป็นนักบวชผู้ถือลัทธิอื่น (วิ.อ. ๓/๑๓๒/๑๐๕)

^{๑๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑/๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑/๓๙.

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีสังโยชนปทานสูตรเป็นต้นหมายความว่า พระสูตรที่ ๒ สังโยชนปทานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติทาเพื่อการละสังโยชนเป็นต้น^{๒๐}

๑.๖ สุริยเปยยาลวรรค

สุริยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล หมายถึง ว่าด้วย เรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ที่พระธรรมสังคีตกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ พระสูตรที่ ๑ ท่านจัดไว้เต็ม พระสูตรที่ ๒-๖ และ ๙-๑๓ จัดไว้โดยย่อ ให้อนุโลมตาม พระสูตรที่เต็มตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อธรรม ๗ ประการ ประการใด ประการหนึ่งที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ เช่น

๑.กัลยาณมิตรสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า กัลยาณมิตรตตา เป็นบุพนิमित เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า อริยมรรคมีองค์ ๘ ในพระสูตรนี้ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ๒) เจริญสัมมาสังกัปปะ ๓) เจริญสัมมาวาจา ๔) เจริญสัมมากัมมันตะ ๕) เจริญสัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) เจริญสัมมาสติ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้^{๒๑} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีศีลสัมปทาสูตรเป็นต้น หมายความว่า พระสูตรที่ ๒ ศีลสัมปทาสูตร ว่าด้วยศีลสัมปทา^{๒๒} เป็นต้น

๑.๗ เอกธัมมเปยยาลวรรค

เอกธัมมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นเอกที่พระธรรมสังคีตกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรทั้งหมด ตรงกับชื่อของพระสูตรในสุริยเปยยาลวรรคเพราะ ตั้งชื่อตามธรรม ๗ ประการเหมือนกัน แต่ในวรรคนี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่อง

^{๒๐} สังโยชน หมายถึงกิเลสผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มีจิตสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะหรือกามราคะ (๕) พยาบาทหรือปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๗๖ ๑๘๑/๒๐๓.

^{๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๒๒} ศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ในที่นี้หมายถึงปารีสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙-๖๒/

ชื่อธรรม ๗ ประการนั้นว่าเป็นธรรมอันเอก เนื้อหาของแต่ละสูตรเหมือนในสุริยเปยยาล (ดูรายละเอียดในสุริยเปยยาลวรรค)

๑.๘ ทุตติยกัณฐมเปยยาลวรรค

ทุตติยกัณฐมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกัณฐมเปยยาลที่ ๒ หมายถึง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอกัณฐมเปยยาลเป็นครั้งที่ ๒ ในวรรคนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร มีลักษณะเหมือนเอกัณฐมเปยยาลวรรคที่ ๑ ทุกประการ ต่างแต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องธรรม ๗ ประการนั้นว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มที่ เหมือนธรรม ๗ ประการนั้น

๑.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยเรื่องแม่น้ำที่พระธรรมสังคีติกถาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล คือ พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรค มืองค์ ๘ ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำ ๕ สายไหลไปสู่ทิศปราจีน คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภูและแม่น้ำมที ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมปาจีนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ ๑) เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ฯลฯ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ในพระสูตรนี้ หมายถึงอริยมรรคมืองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ^{๒๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี ฉัฎฐปาจีนินนสูตร มีเนื้อหาเหมือนปฐมปาจีนินนสูตร ในวรรคนี้ต่างแต่ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำทั้ง ๕ สายขึ้นแสดงเป็นต้น

๑.๑๐ ทุตติคังคาเปยยาลวรรค

ทุตติคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลที่ ๒ ซึ่งมีลักษณะเหมือนคังคาเปยยาลวรรคที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๖ สูตร จัดเป็นหมวดย่อย ๓ หมวด หมวดละ ๑๒ สูตร ตามลักษณะธรรม ๓ ประการ คือ

^{๒๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๑/๓๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๑/๕๘.

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยอริยมรรคอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน พระสูตรที่ ๗-๑๒ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยอริยมรรคอันหยั่งลงสู่อมตะ มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑๓-๒๔ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยอริยมรรคอันน้อมไปสู่นิพพาน มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๒๕-๓๖ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

๑.๑๑. อัปมาทวรรค

อัปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. **ตถาคตสูตร** ว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกชนิด เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้^{๒๔} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีบทสูตรเป็นต้นทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมดเหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เหยียบอยู่บนแผ่นดิน เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้

๑.๑๒. พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรคแปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **พลสูตร** ว่าด้วยอุปมาด้วยกำลัง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีล^{๒๕} จึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนบุคคลต้องอาศัยแผ่นดินจึงจะทำการงานที่พึงทำด้วยกำลังได้^{๒๖} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีพีชสูตรเป็นต้นคือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนพีชคาม และ ภูตคาม^{๒๗} ต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญองกามได้เป็นต้น

^{๒๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๓๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒.

^{๒๕} ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๑๙๙.

^{๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๔๙/๔๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๙/๗๘.

^{๒๗} ๒ ภูตคาม คือของเขี้ยวหรือพิษพันธุอันเกิดอยู่กับที่ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๙๙.

๑.๑๓ เอสนาวรรค

เอสนาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.เอสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการแสวงหา ๓ ประการ ได้แก่ ๑) การแสวงหากาม ๒) การแสวงหาภพ ๓) การแสวงหาพรหมจรรย์^{๒๘} (มิจฉาทิฎฐิ) และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหาเหล่านั้น^{๒๙} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีต้นหาสูตรเป็นต้น ทรงแสดงต้นหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม (๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ (๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ และทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละตัณหาเหมือนในเอสนาสูตร

๑.๑๔ โขมวรรค

โขมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.โอฆสูตร ว่าด้วยโอฆะ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ ประการ ได้แก่ ๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม ๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ ๓) ทิฏฐิโฆฆะ โอฆะคือทิฎฐิ ๔) อวิชโฆฆะ โอฆะคืออวิชชา ทรงแนะนำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะเหล่านั้น^{๓๐} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีโอรัมภาคียสูตรมีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตรต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงแสดงโอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ คือ (๑) สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๕) พยาบาท ความคิดปองร้าย เป็นต้น

๕.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในโพชฌังคสังยุต

โพชฌังคสังยุต แบ่งเป็น ๑๘ วรรคมี ๑๘๔ สูตร คำว่า โพชฌังค^{๓๑} แยกเป็น (โพชฌ-องค) องคแห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มีสติเป็นต้นๆ โพชฌังค+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโพชฌังค หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการในแง่มุมต่างๆ เช่น ผู้

^{๒๘} พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมิจฉาทิฎฐิ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๖๑/๒๐๒.

^{๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๑/๕๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๑/๙๑.

^{๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๗๒/๕๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒/๑๐๑.

^{๓๑} พระเทพสังฆาภิบาล กิม โตะ (จนทรมงคล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๐.

เจริญโพชฌงค์ เป็นใหญ่ในธรรมทั้งปวง โพชฌงค์ ๗ ไม่มีนอกพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปะและพระพุทธเจ้าหายจากโรคาพาธ เพราะ(ฟังสวด) โพชฌงค์ คนที่ไม่เจริญโพชฌงค์เรียกว่าคนโง่ ใ้ จนเป็นต้น^{๓๒} มีทั้งหมด ๑๘๔ สุตฺร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสุตฺร ๖ สุตฺร บ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

๒.๑ ปัพพตวรรค

ปัพพตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยขุนเขา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสุตฺรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตฺร แต่ละสุตฺรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.หิมวันตสุตฺร ว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ พระสุตฺรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้อาศัยศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบลูย์ ในธรรมทั้งหลาย เหมือนนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธี ม ม วิ จ ย สัม โพ ช ฌ ง ค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์(๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบลูย์ในธรรมทั้งหลาย^{๓๓} ส่วนในพระสุตฺรที่เหลือมีกุณฑลียสุตฺรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับ โพชฌงค์ ๗ สติปฏิฐาน ๔ สุจริต ๓ อินทริยสังวร ในตอนท้ายพระองค์ตรัสว่าธรรมเหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามลำดับ

๒.๒ คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้อพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสุตฺร ที่ ๔-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตฺร แต่ละสุตฺรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปานสุตฺร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีล จึงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการได้ เหมือนสัตว์ต้องอาศัยแผ่นดินจึงสำเร็จอริยาบถได้^{๓๔} ส่วนในพระสุตฺรที่เหลือมีในปฐมคิลานสุตฺร ท่านพระมหากัสสปะ อาพาธ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงโพชฌงค์ให้ท่านฟังจนทำให้ท่านหายขาดจากอาพาธเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

^{๓๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๕.

^{๓๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๒/๕๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙.

^{๓๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๙๒/๙๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๒/๑๒๖.

๒.๓ อุทายีวรรค

อุทายีวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระอุทายี ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **อุทายีสสูตร** ว่าด้วยพระอุทายี พระสูตรเกิดขึ้นที่นิคมของชาวสุภะชื่อเสตกะ แคว้นสุภะ คือ ท่านพระอุทายีเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านรู้สึกรักใคร่ใจที่เกิดความรัก ความเคารพ ความละเอียด และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาคมากเหลือเกิน ทั้ง ๆ ที่เมื่อสมัยที่เป็นคฤหัสถ์ ท่านไม่นับถือพระธรรมและพระสงฆ์เลย แต่เพราะเห็นแก่ความรัก ความเคารพ ความละเอียด และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงออกบวช ครั้นออกบวชแล้วได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค จึงได้รู้ชัดอริยสัจ ๔ และได้บรรลุอรหัตตผลกล่าวว่ ธรรม^{๓๕} ที่ข้าพระองค์บรรลุแล้วและมรรค^{๓๖} ที่ข้าพระองค์ได้แล้ว ที่ข้าพระองค์เจริญทำให้มากแล้วนั้น จักนำข้าพระองค์ผู้อยู่เพื่อความเป็นอย่างนั้นไป โดยประการที่จักรู้ชัดว่า ซาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไปด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ^{๓๗} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโพชฌงค์ ๗ เป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๔ นีรวรรค

นีรวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยนิรวณ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ และสาระสำคัญของบางสูตร ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **อุปกิเลสสูตร** ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต คือ ทรงแสดงว่า จิตเศร้าหมองเพราะนิรวณ ๕ ประการ คือ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนะมิทระ ๔) อุทัจจกุกกุงจะ ๕) วิจิจฉณา เหมือนทองเศร้าหมองเพราะสิ่งเศร้าหมอง ๕ ประการ คือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว และเงิน ภิกษุทั้งหลาย ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๓๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีรูปขสูตร ทรงแสดงว่านิรวณเครื่องกางกั้น ๕ ประการ ครอบงำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ประการ ไม่เป็นนิรวณเครื่องกางกั้น ไม่ครอบงำจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชาและวิมุตตติมีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๓๕} ธรรม ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาธรรม ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๑๑/๒๑๗.

^{๓๖} ๒ มรรค ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนามรรค ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๑๑/๒๑๘.

^{๓๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๑/๘๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๒.

^{๓๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๔/๘๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๔/๑๔๖.

๒.๕ จักกวัตติวรรค

จักกวัตติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๒.จักกวัตติสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปัฏฐากว่า แก้วคือ โขณฑค์ ๗ ประการ คือ (๑) แก้วคือสติสัมโพชฌงค์ (๒) แก้วคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) แก้วคือ วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) แก้วคือปิติสัมโพชฌงค์ (๕) แก้วคือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) แก้วคือสมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) แก้วคืออุเบกขาสัมโพชฌงค์ ปรากฏได้เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏ เหมือนแก้ว ๗ ประการปรากฏเพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ^{๓๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี ทลิทสูตร ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนจน และทลิทสูตร ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนไม่จน มีเนื้อหา และสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๒.๖ โขณฑกคสาก์จวรรค

โขณฑกคสาก์จวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการสนทนาเรื่องโพชฌงค์ ชื่อวรรคตั้งตาม สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๖ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.อาหารสูตร ว่าด้วยอาหารของนิรณและโพชฌงค์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิรณ ๕ ประการ คือ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนะมิทธะ ๔) อุทธัจจกุกกุจจะ ๕) วิจิกิจฉา รวมทั้งอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ ๑) สติสัมโพชฌงค์ ๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ๔) ปิติสัมโพชฌงค์ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ การไม่ทำมโนสิการในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้ไม่เป็นอาหาร ที่ทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นหรือทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่^{๔๐} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสังคารวสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับนิรณ ๕ ประการ ครอบงำ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก มนตร์ก็แจ่มแจ้งได้ ในตอนท้ายตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นไปเพื่อผลแห่งวิชา(ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นต้น

^{๓๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๒๒/๘๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๒/๑๕๕.

^{๔๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๒/๙๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๒.

๒.๗ อานาปานวรรค

อานาปานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอานาปานสติ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อ พระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑ แบ่งออกเป็นสูตรย่อยอีก ๕ สูตร ทรงแสดงเนื้อหาไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อัญญิกมทัฬผลสูตร ว่าด้วยอัญญิกสัญญามีผลมาก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการคือ ๑) สติสัมโพชฌงค์ ๒) อัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอัญญิกสัญญา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถคคะ อัญญิกสัญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อย่างนี้^{๔๑} ในพระสูตรที่เหลือ มีอัญญิตรผลสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอัญญิกสัญญาและโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๘ นิโรธวรรค

นิโรธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนิโรธสัญญา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑-๙ คือ

๑.อสุกสูตร ว่าด้วยอสุกสัญญามีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอสุกสัญญาและโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน^{๔๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีมรณสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีปฐมปาจันนินนสูตรเป็นต้น^{๔๓} แต่ละสูตร มีสาระสำคัญเหมือนคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น โพชฌงค์ ๗ ประการ

^{๔๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๘/๑๑๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๘๙.

^{๔๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๔๘/๑๑๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๔๘/๑๙๕.

^{๔๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๕๘-๒๖๙/๑๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕๘-๒๖๙/๑๙๙.

๒.๑๐ อัปมาทวรรค

อัปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีตถาคตสูตร เป็นต้น^{๔๔} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๑ พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีผลสูตร เป็นต้น^{๔๕} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๒ เอสनावรรค

เอสनावรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหา มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีเอสนาสูตร เป็นต้น^{๔๖} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนเอสनावรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๓ โขฆวรรค

โฆฆวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะ มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีโอฆิสูตร เป็นต้น^{๔๗} มีสาระสำคัญเหมือนโฆฆวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรค มีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๔ ปุณคังคาเปยยาลวรรค

ปุณคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีปฐมปาจิณินนสูตร เป็นต้น^{๔๘} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนทุติยคังคาเปยยาลวรรคแห่ง มัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

^{๔๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๗๐-๒๗๙/๑๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๗๐-๒๗๙/๒๐๐.

^{๔๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๘๐-๒๙๑/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๘๐-๒๙๑/๒๐๑.

^{๔๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๙๒-๓๐๑/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๙๒-๓๐๑/๒๐๒.

^{๔๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๐๒-๓๑๐/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๐๒-๓๑๐/๒๐๓.

^{๔๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑๒-๓๒๓/๑๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑๒-๓๒๓/๒๐๕.

๒.๑๕ ปุณอัมปมาทวารค

ปุณอัมปมาทวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาทอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีตถาคตสูตรเป็นต้น^{๔๙} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัมปมาทวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๖ ปุณพลกรณียวารค

ปุณพลกรณียวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๒ สูตร มีพลสูตรเป็นต้น^{๕๐} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๗ ปุณเอสनावรรค

ปุณเอสनावรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหาอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตรมีเอสนาสูตรเป็นต้น^{๕๑} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนเอสनावรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๘ ปุณโฆฆวารค

ปุณโฆฆวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยโฆฆะอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตร มีสูตรเป็นต้น^{๕๒} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนโฆฆวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๕.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในสติปัฏฐานสังยุต

สติปัฏฐานสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตรคำว่า สติปัฏฐานะ มิวิเคราะห์ว่า สติยากรณภูตยา ปฏฐานัน ปฏฐูปเตตพพิ สติปัฏฐานัน อารมณันเป็นที่ตั้งแห่งสติ (สติ + ปฏฐานัน)^{๕๓} สติปัฏฐาน +

^{๔๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๒๔-๓๓๓/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๒๔-๓๓๓/๒๐๖.

^{๕๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๓๔-๓๔๕/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๓๔-๓๔๕/๒๐๗.

^{๕๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๔๖-๓๕๖/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔๖-๓๕๖/๒๐๘.

^{๕๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๕๗-๓๖๖/๑๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๕๖-๓๖๖/๒๐๙.

^{๕๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๘๗๔.

สังยุต = สติปัฏฐานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสติปัฏฐาน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ โดยนัยต่างๆ เช่น ผู้ตั้งมั่นในมหาสติปัฏฐานย่อมรู้คุณวิเศษ ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่า มหาบุรุษ ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่ามีตนเป็นเกาะ (หรือสร้างที่พึ่งแก่ตน) ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่ารักษาทั้งตนและผู้อื่นเป็นต้น^{๕๔} มีทั้งหมด ๑๐๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๐ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดคือ

๕.๔.๑ อัมพปาลีวรรค

อัมพปาลีวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อัมพปาลีสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่อัมพปาลีวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะที่ประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวันว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ เป็นทางเดียว^{๕๕} ที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ (๑) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (๓) จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) อัมมานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๕๖}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภิกษุสูตร ทรงยกเรื่องลิงติดตั้งขึ้นแสดง คือ พวกลิงที่ฉลาดเห็นตั้งที่เขาตกไว้ก็จะหลีกห่างไกล ส่วนลิงที่โง่เข้าใกล้ตั้งแล้วเอามือจับดู มือจึงติดที่ตังนั้น มันคิดจะดึงมือออก จึงเอามืออีกข้างจับ ก็ติดที่ตังอีก เอาเท้าข้างหนึ่งยันก็ติดอีก เอาเท้าอีกข้างยันก็ติดอีก มันจึงเอปากกัดปากก็ติดที่ตังอีก ในที่สุดก็นอนถอนใจ ถึงความพินาศ และถูกนายพรานจับได้เป็นต้น

๕.๔.๒ นาลันทวรรค

นาลันทวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมื่อนาลันทา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. นาลันทสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมื่อนาลันทา พระสูตรเกิดขึ้นที่ปาวาริกัมพวัน เขตเมื่อนาลันทา คือ พระผู้มีพระภาคขณะที่ประทับอยู่ในเขตเมื่อนาลันทา ท่านพระสารีบุตรเข้าไป

^{๕๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๖.

^{๕๕} ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียว ที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของผู้เดียว คือพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๓๕๙.

^{๕๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๗/๑๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

กราบทูลถึงความเลื่อมใสของตนในพระผู้มีพระภาคว่า เธอกล่าวอัสภิวาจา^{๕๗}อย่างยั้ง เธอถือเอาด้านเดียว บันลือสีหนาท^{๕๘}ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้มีพระภาคทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน พระองค์ตรัสถามว่า ที่กล่าวเช่นนั้นเพราะอาศัยความเลื่อมใสในพระองค์เท่านั้นหรือ หรือว่ามีเจตปริยญาณในพระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน เมื่อพระเถระทูลตอบว่า ท่านไม่มีเจตปริยญาณในเรื่องนี้ จึงตรัสถามถึงเหตุผล พระเถระทูลตอบว่า ท่านรู้ได้ด้วยวิธีการอนุমানว่า พระพุทธรูปเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน ล้วนทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ตั้งพระทัยไว้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ และเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ จึงได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณเหมือนกัน^{๕๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีจุนทสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๔.๓ สິลัทธิวัชรค

สິลัทธิวัชรค แปลว่า หมวตว่าด้วยความดำรงอยู่แห่งศีล ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. สິลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล พระสูตรเกิดขึ้นที่กุกุฏาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร คือ ท่านพระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศล^{๖๐}ไว้เพื่ออะไร ท่านพระอานนท์ตอบว่า เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคือ กาย เวทนา จิต และธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะมีสติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๖๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปริหานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๔.๔ อนนุสสุตวรรค

อนนุสสุตวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๕๗} อัสภิวาจา หมายถึงวาจาที่แสดงถึงความเป็นผู้องอาจ ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐.

^{๕๘} บันลือสีหนาท ในที่นี้หมายถึงอาการที่เปล่งวาจาอย่างองอาจดุจพญาราชสีห์ที่คำรามอยู่ในป่า ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐.

^{๕๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๗๘/๑๓๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐.

^{๖๐} ศีลที่เป็นกุศล หมายถึงศีลที่ไม่มีโทษ เป็นไปเพื่อความไม่แก้อะไร ไม่ร้อนใจ อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑/๓๑๘. ในที่นี้หมายถึงปารีสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๓๗๘/๓๐๒.

^{๖๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๗๗/๑๔๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๗/๒๔๕.

๑. **อนนุสสุตสูตร** ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมที่ไม่เคยได้ ฟังมาก่อนว่า นี่คือนิสิตปัญฐาน สติปัญฐานที่ควรเจริญพระองค์ได้เจริญแล้ว^{๖๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี วิภังคสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการอธิบายการเจริญสติปัญฐาน ๔ ประการ พร้อม กับปฏิบัติที่ทำให้การเจริญสติปัญฐานสำเร็จปฏิบัติทานั้นหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๕.๔.๕ อมตวรรค

อมตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอมตะ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมี ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. **อมตสูตร** ว่าด้วยอมตะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงชักชวน ให้ภิกษุทั้งหลายตั้งใจเจริญสติปัญฐาน คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งจะทำให้บรรลุมตะ (นิพพาน) ได้^{๖๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปาติโมกขสังวรสูตร และมิตตสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและ สาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปัญฐาน คือ ควรชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลहितให้เจริญสติปัญฐาน ๔ ประการเป็นต้น

๕.๔.๖- ๑๐ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรคที่ ๖-๑๐ มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคตีกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุตแต่ เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปัญฐาน ๔ ประการ โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกัน ดังต่อไปนี้

- ๓.๖ คังคาเปยยาลวรรคคู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรคในมัคคสังยุต
- ๓.๗ อัปมาทวรรคคู่กับ ๑.๑๑ อัปมาทวรรคในมัคคสังยุต
- ๓.๘ พลกรณียวรรคคู่กับ ๑.๑๒ พลกรณียวรรคในมัคคสังยุต
- ๓.๙ เอสनावรรคคู่กับ ๑.๑๓ เอสनावรรคในมัคคสังยุต
- ๓.๑๐ โอฆวรรคคู่กับ^{๖๔} ๑.๑๔ โอฆวรรคในมัคคสังยุต

^{๖๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙๗/๑๕๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๗/๒๕๕.

^{๖๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๗/๑๖๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๗/๒๖๕.

^{๖๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๖๑-๔๗๐/๑๖๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๑-๔๗๐/๒๘๐.

๕.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอินทริยสังยุต

อินทริยสังยุต แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตรคำว่า อินทริย มิวีเคราะห์ว่า อินทิตี ปริมัสสรีย กโรตตี อินโท (อตตา) ตสส ลิงค์ อินทริย ผู้เป็นใหญ่ (อิทิ ธาตุในความหมายว่าใหญ่ นิคคหิตอากม อีย ปัจจัย ลง ร อากม แปลงนิคคหิต เป็น น) หรือว่า สมมาสมพุทฺโธ ปริมัสสรียภาวโต อินโท เตน สิกฺขานันติ อินทริยานิ ชื่อว่าอินทริย เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นอินทระ เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดทรงสั่งสอนไว้แล้ว (อนท ศัพท์ + ร อากม + อีย ปัจจัย)^{๖๕} อินทริย + สังยุต = อินทริยสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอินทริย หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอินทริย ๕ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ในรายละเอียดต่างเช่น ผู้รู้จักอินทริย ๕ นับว่าเป็นพราหมณ์ที่แท้ใน ความหมายของพระพุทธศาสนาในสังยุตต์นี้ นอกจากจะพูดถึงอินทริย ๕ ยังแจกอินทริยเป็นหลาย ประเภทด้วย คือ อินทริย ๓ อินทริย ๖^{๖๖} และ อินทริย ๒๒ ซึ่งจัดเป็น ๕ หมวด คือ

๑) หมวดที่ ๑ ๑. จักขุนทริย อินทริยคือจักขุปสาท ๒. โสตินทริย อินทริยคือโสตปสาท ๓. ฆานินทริย อินทริยคือฆานปสาท ๔. ชิวหินทริย อินทริยคือชิวหาปสาท ๕. มนินทริย อินทริยคือใจ หรือจิต

๒) หมวดที่ ๒ ๑. อิตถินทริย อินทริยคืออิตถิภาวะ ๒. ปุริสินทริย อินทริยคือปุริสภาวะ ๓. ชิวิตินทริย อินทริยคือชีวิต

๓) หมวดที่ ๓ ๑. สุขินทริย อินทริยคือสุขเวทนา ๒. ทุกخينทริย อินทริยคือทุกขเวทนา ๓. โสมนัสสินทริย อินทริยคือโสมนัสสเวทนา ๔. โทมนัสสินทริย อินทริยคือโทมนัสสเวทนา ๕. อุเบกขินทริย อินทริยคืออุเบกขาเวทนา

๔) หมวดที่ ๔ ๑. สัทธินทริย อินทริยคือศรัทธา ๒. วิริยินทริย อินทริยคือวิริยะ ๓. สตินทริย อินทริยคือสติ ๔. สมาธินทริย อินทริยคือสมาธิ ๕. ปัญญินทริย อินทริยคือปัญญา

๕) หมวดที่ ๕ ๑. อนัญญาตัญญุสสามิตินทริย อินทริยแห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัง ธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ ๒. อัญญินทริย อินทริยคือปัญญา ได้แก่ โสตาปัตติผล ญาณถึงอรรหัตตมรรคญาณ ๓. อัญญาตาวินทริย อินทริยแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่ อรรหัตต-ผลญาณ

ในสังยุตต์นี้ มีทั้งหมด ๑๑๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๗ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระ สูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ตัวอย่างเช่น

(๑) สุกธิกวรรค

สุกธิกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทริยล้วน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และ สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๖๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๑๙.

^{๖๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

๑.ปฐมโศตاپันนสูตร ว่าด้วยพระโศตاپัน แต่มีรายละเอียดต่างกันในปฐมโศตاپันนสูตร ทรงแสดงว่า อริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์หมวดที่ ๔ คือ ๑. สัทอินทรีย์ ๒. วิริยอินทรีย์ ๓. สตินทรีย์ ๔. สมาธินทรีย์ ๕. ปัญญาอินทรีย์ เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่า เป็นโศตاپัน^{๖๗} ไม่มีทางตกต่ำ^{๖๘} มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๖๙} ในวันข้างหน้า^{๗๐} ส่วนในพุทธโศตاپันนสูตร ทรงเพิ่มธรรมที่พระอริยสาวกรู้ชัดเข้ามาอีก ๒ ประการ คือ ความเกิด และความดับ และสุทธกสูตรมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการอธิบายขยายความอินทรีย์ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นต้น

(๒) มุทตรวรรค

มุทตรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ที่อ่อนกว่า หมายถึงมีอินทรีย์ต่าง ๆ กัน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๒-๗ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฏิลาภสูตร ว่าด้วยการได้อินทรีย์ คือ ทรงแสดงวิธีที่จะทำให้ได้อินทรีย์หมวดที่ ๔ เช่นผู้มีศรัทธาย่อมเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตชื่อว่าได้ปัญญาอินทรีย์ ผู้ปรารถนัสัมมปปธาน ๔ ย่อมได้ความเพียรชื่อว่าได้วิริยอินทรีย์ ผู้ปรารถนสติปัญฐาน ๔ ย่อมได้สติ ชื่อว่าได้สตินทรีย์ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต ชื่อว่าได้สมาธินทรีย์ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ขำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าได้ปัญญาอินทรีย์^{๗๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอัสวกขยสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับผู้เจริญอินทรีย์หมวดที่ ๔ จะทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะเป็นต้น

^{๖๗} โศตاپัน หมายถึงผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โศตตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ อภิ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐.

^{๖๘} ไม่มีทางตกต่ำ หมายถึงไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒.

^{๖๙} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงมรรคเบื้องสูง ๓ (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค) ที.สี.อ. (บาลี) ๓๗๗/๒๘๑.

^{๗๐} สัม. (บาลี) ๑๙/๔๗๒/๑๖๙., สัม. (ไทย) ๑๙/๔๗๒/๒๘๒.

^{๗๑} สัม. (บาลี) ๑๙/๔๘๑/๑๗๔., สัม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒.

(๓) ฉพินทริยวรรค

ฉพินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรี ๖ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.บุณัพภาวสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าพระองค์ ทรงรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีหมวดที่ ๔ จึงประกาศยืนยัน การตรัสรู้ของพระองค์ว่า อนึ่ง ญาณทัสสนะ^{๗๒} วิมุตติไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ ไม่มีอีก^{๗๓} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีชีวิตินทริยสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอิตถินทรี และปุริสสินทรี (อินทรีหมวดที่ ๒) คล้ายคลึงกัน

(๔) สุขินทริยวรรค

สุขินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุขินทรี ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.กัญฐุปมาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน คือ ทรงแสดงว่าอินทรี ๕ ประการ เกิด จากผัสสะ เมื่อผัสสะดับ อินทรีก็ดับ เช่นอาศัยผัสสะที่เป็นสุขก็เกิดสุขินทรีขึ้น เหมือนไม้ ๒ อัน เสียดสีกันก็เกิดความร้อนขึ้น ถ้าแยกออกจากกัน ความร้อนก็หายไป^{๗๔} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี อุปปฏิปาฏิโกสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีหมวดที่ ๓ สับลำดับกันโดยทรงยก ทุกขินทรี และโสมนัสสินทรีขึ้นแสดงก่อนซึ่งสับลำดับกันในพระสูตรที่ ๑-๙ ที่ทรงยกสุขินทรีและ โสมนัสสินทรีขึ้นแสดงก่อน แล้วทรงสอนให้ภิกษุรู้ชัดความดับแห่งอินทรีเหล่านั้นเป็นต้น

(๕) ชรารวรรค

ชรารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความแก่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของ พระสูตรที่ ๑ ใน วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ชราธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีความแก่ พระสูตรเกิดขึ้นที่บุพพาราม กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระ อานนทกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนก่อน พระ อวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวแห้งเป็นเกลียว พระวรกายค่อมไปข้างหน้า พระอินทรี คือ จักขุนทรี โสดินทรี ฆานินทรี ชิวหินทรี และกายินทรี (อินทรีหมวดที่ ๑) ก็เปลี่ยนแปลงไป พระผู้มีพระภาคตรัส

^{๗๒} ญาณทัสสนะ หมายถึงปัจเจกเวทณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ ส้ารวจรู้มรรค ผลกิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) อจ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

^{๗๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙๑/๑๗๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒.

^{๗๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๐๙/๑๘๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗.

ว่าที่เป็นเช่นนั้น เพราะเป็นธรรมดาของสรรพสิ่ง^{๗๕} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอาปณสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับ อินทรีย์ ๕ ศรัทธา (สัทอินทรีย์) ย่อมมีวิริยะ (วิริยอินทรีย์) เมื่อมีวิริยะ ย่อมมีสติ (สติอินทรีย์) เมื่อมีสติย่อมมีสมาธิ (สมาธิอินทรีย์) และเมื่อมีสมาธิย่อมมีปัญญา (ปัญญินทรีย์) เมื่อมีปัญญาก็ยิ่งเชื่อมั่นเป็นต้น

(๖) สุกุรขตวรรค

สุกุรขตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยถ้ำสุกรขาตา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า บทแห่งธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้คือ ปัญญินทรีย์เล็กกว่าอินทรีย์ ๔ ประการที่เหลือ เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เหยียบอยู่บนแผ่นดิน^{๗๖} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสุกุรขตสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นต้น

(๗) โปธิปักขิยวรรค

โปธิปักขิยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโปธิปักขิยธรรม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สัณฺญาณสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า อินทรีย์ หมวดที่ ๔ คือ ๑. สัทอินทรีย์ ๒. วิริยอินทรีย์ ๓. สติอินทรีย์ ๔. สมาธิอินทรีย์ ๕. ปัญญินทรีย์เป็นไปเพื่อละสังโยชน์^{๗๗}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอนุสยสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

(๘-๑๗) เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๑๐ วรรค คือ วรรคที่ ๔.๘-๔.๑๗ มีชื่อว่าเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคิติกายจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ ประการ (หมวดที่ ๔) โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันดังต่อไปนี้

๔.๘ คังคาเปยยาลวรรคคู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรคในมัคคสังยุต

^{๗๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๑๑/๑๙๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒.

^{๗๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๒๔/๒๐๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๔/๓๓๙.

^{๗๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๓๑/๒๑๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๑/๓๔๕.

๔.๙	อัปมาทวรรค	คู่กับ	๑.๑๑	อัปมาทวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๐	พลกรณียวรรค	คู่กับ	๑.๑๒	พลกรณียวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๑	เอสนาวรรค	คู่กับ	๑.๑๓	เอสนาวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๒	โฆฆวรรค	คู่กับ	๑.๑๔	โฆฆวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๓	คังคาเปยยาลวรรค	คู่กับ	๑.๑๐	คังคาเปยยวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๔	อัปมาทวรรค	คู่กับ	๑.๑๑	อัปมาทวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๕	พลกรณียวรรค	คู่กับ	๑.๑๒	พลกรณียวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๖	เอสนาวรรค	คู่กับ	๑.๑๓	เอสนาวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๗	โฆฆวรรค ^{๗๘}	คู่กับ	๑.๑๔	โฆฆวรรคในมคคสังยุต

๕.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสัมมปปธานสังยุต

สัมมปปธานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๔๔ สูตร คำว่า สัมมปปธาน มีวิเคราะห์ว่า ปทหติ อเนนาติ ปธานํ ธรรมเป็นเหตุให้เริ่มต้นธรรม (ป บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่าทำ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปกฏฐเนน ธาเรติ ปติฏฐาเปตตีติ ปธานโน ผู้ดำรงอยู่โดยเป็นผู้สูงสุด (ป บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่าตั้งอยู่ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน)^{๗๙} สัมมา + ปธาน + สังยุต = สัมมปปธาน สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสัมมปปธาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสัมมปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ประการ คือ

- (๑) สัจจรรปธาน เพียรระวัง
- (๒) ปหานปธาน เพียรละ
- (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ
- (๔) อนูรักขนาปธาน เพียรรักษา

กล่าวว่า สัมมปปธาน ๕ นี้จะเจริญได้ดีต้องอาศัยพื้นฐาน เหมือนคนจะทำงานที่ต้องใช้แรงทุกอย่างจะสำเร็จได้ต้องอาศัยแผ่นดิน (จะทำอะไร ทำนา สำเร็จก็ต้องมีที่นา ที่ไร่)^{๘๐} ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมคคสังยุต พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือเปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสัมมปปธาน ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

^{๗๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๒๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๓๗๕.

^{๗๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๔๓.

^{๘๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

๕.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพลสังยุต

พลสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรคมี ๕๖ สูตร คำว่า พล มีวิเคราะห์ว่า พลนติ ชีวนติ ชีวิต อเนนาติ พล สิ่งเป็นเหตุให้มีชีวิตอยู่ได้ (พล ธาตุในความหมายว่ามีชีวิต อ ปัจจย) หรือว่า พลนติ สมมาอาชีวน ชีวนติ เอเตนาติ พล สิ่งเป็นเหตุให้มีชีวิตอยู่ได้โดยชอบ (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๕๑} พล + สังยุต = พลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพละ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพละ (ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕ ประการคือ

- (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา
- (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ
- (๓) สติพละ กำลังคือสติ
- (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ
- (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา

กล่าวว่า พละ ๕ ทำให้บรรลุพระนิพพานละ สังโยชน์เบื้องต่ำ สังโยชน์เบื้องสูง และบรรลุนิพพานได้^{๕๒} ซึ่งก็คืออินทรีย์หมวดที่ ๔ ในอินทรีย์สังยุตนั่นเอง แต่เรียกชื่อต่างกัน ในสังยุตนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๕๖ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๐ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคิตกัจจายน์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรค มีองค์ ๘ เป็นพละ ๕ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปียงยาล วรรค (๔.๘-๔.๑๓) ในอินทรีย์สังยุต

๕.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในอิทธิบาทสังยุต

อิทธิบาทสังยุต แบ่งเป็น ๘ วรรคมี ๕๔ สูตร คำว่า อิทธิบาท, ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จ,คุณเครื่องแห่งความสำเร็จ,คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์เป้าหมาย,ปฏิบัติแห่งความสำเร็จ.^{๕๓} คำว่าอิทธิ มีวิเคราะห์ว่า อิฉนติ เอตยาติ อิทธิ มาจาก อิธ + ติ.ติ อิธ ลบที่สุดแห่งธาตุ สำเร็จรูปได้เป็น อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ อิทธิ+บาท+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอิทธิบาท หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอิทธิบาท (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ พอใจ (๒) วิริยะ เพียร (๓) จิตตะ ใสใจ (๔) วิมังสา ไตร่ตรองพิจารณา ที่เจริญมากแล้วทำให้เกิดฤทธิ์ต่างๆ ทำให้อายุยืน สามารถต่ออายุได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ดังที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

^{๕๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๐.

^{๕๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

^{๕๓} พันตรี ป. หลงสมบุญ พจนานุกรมมคธ - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรรการพิมพ์ , ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๑.

ทำให้เจริญใจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติเป็นต้น^{๘๔} มีทั้งหมด ๕๔ สุตระ จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สุตระบ้าง ๑๒ สุตระบ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) ปาวาลวรรค

ปาวาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตระ แต่ละสูตรมีความหมายและสาระสำคัญเช่น

๑.๑ ปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ มีเนื้อหาเหมือนปารังคมสูตร ปฏิบัติธรรม มัคคสังยุต ต่างแต่หมวตธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ คือ ภาวธรรมวินัยนี้ คือ ๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร^{๘๕} (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น) อิทธิบาท ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้^{๘๖} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีเจดีย์สูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ปาสาทกัมปนวรรค

ปาสาทกัมปนวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยเหตุที่ทำให้ปราสาทไหว ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตระ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.๑ ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสวตถิ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเหตุการณ์ตอนเป็นพระโพธิสัตว์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงดำริถึงเหตุปัจจัย และผลแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ มีใจสังัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรม จิตให้สว่าง^{๘๗} อยู่ซึ่งก่อให้เกิดอิทธิ คือ ผลสำเร็จหลายประการ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๒) ทิพพโสต ทูทิพย์ (๓)

^{๘๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๘.

^{๘๕} ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่าฉันทสมาธิปธานสังขาร จึงหมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน อ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๑๓/๓๒๗.

^{๘๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๒๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๓๗๕.

^{๘๗} อบรมจิตให้สว่าง ในที่นี้หมายถึงทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๔๒.

เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ ระลึกรู้ชาติก่อนได้ (๕) จุตูปปาตญาณ เห็นจุดและอุบัติของสัตว์ได้ หรือเรียกว่า ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติเมื่ออิทธิบาท ๔ ประการที่ภิกษุเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ภิกษุจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๘๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโมคคัลลานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของท่านพระโมคคัลลานะ และตรัสว่าเหตุที่ทำให้พระเถระแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ คือการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๓ อโยคหวรรค

อโยคหวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อโยคหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์สามารถไปพรหมโลกด้วยกายทิพย์และกายธรรมตาได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ได้ แล้วทรงแสดงวิธีทำให้กายเบา เช่น เมื่อพระองค์ตั้งกายไว้ในจิตตั้งจิตไว้ในกายกำหนดสุขสัญญาและลหุสัญญา กายก็จะเบาเหมือนก้อนเหล็กที่ไฟเผาทั้งวันคือ สมัยใด ตาที่ตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตาค่อยอมลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ตาค่อยอมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน^{๘๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภิกษุสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๔-๘ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรคที่ ๗.๔-๗.๘ มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีตกาจารย์จึงจัดไว้ย่อโดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นอิทธิบาท ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

^{๘๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๓/๒๓๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑.

^{๘๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๓๔/๒๔๖., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๓.

๕.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในอนุทศสังยุต

อนุทศสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๔ สูตร คำว่า อนุทศ มีวิเคราะห์ว่า อนุทศขตติยานิยา อปจจัน อนุทโส ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางขตติยานีอนุทศ (อนุทศ บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๙๐} อนุทศสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระอนุทศะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระอนุทศะ พระเถระรูปนี้เป็นพุทธอนุชาได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางผู้ได้ทิพย์จักขุ ในสังยุตต์นี้เป็น การประมวลเทศนาของท่านที่แสดงแก่สาวกรูปอื่นๆ เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ท่านว่าท่านได้มหาอภิญญา เพราะเจริญสติปัฏฐาน ภาษุที่เจริญสติปัฏฐานมากๆ จะไม่ลาสิกขา และจะระงับทุกขเวทนาได้^{๙๑} มีทั้งหมด ๒๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้หลีกเลี่ยงอยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๓. **สตนุสูตร** การสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ พระสูตรเกิดขึ้นที่ ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ นครสาวัตถี คือ ท่านพระอนุทศะขณะอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ มีภิกษุจำนวนมากเข้าไปเรียนถามถึงธรรมที่ทำให้ท่านบรรลุอภิญญา ๖ ท่านตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว ผมได้รู้ธรรมแล้วโดยความเป็นธรรมแล้วได้รู้ธรรมปานกลางโดยความเป็นธรรมปานกลาง ได้รู้ธรรมประณีตโดยความเป็นธรรมประณีต เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว^{๙๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีพาฬคิลานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ทุตติยวรรค

ทุตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตต์นี้ ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามผลที่เกิดเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ เนื้อหา ของพระสูตรแต่ละสูตรว่า ด้วยคำถามคำตอบระหว่างพวกภิกษุกับท่านพระอนุทศะ เรื่องสติปัฏฐานเป็นเหตุทำให้เกิดผลต่าง ๆ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร คือ

๑. **กัปปสหัสสสูตรว่า** ด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัปป พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุทศะได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิง

^{๙๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๙๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๘๘.

^{๙๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๐๑/๒๕๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๑/๔๓๔.

ใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว เรียนถามท่านพระอรุณทระว่า ท่านอรุณทระได้ถึงความเป็นผู้มีปัญญา มาก เพราะธรรมเหล่าไหนที่ท่านอรุณทระเจริญ ทำให้มากแล้ว ท่านพระอรุณทระตอบว่า ผมได้ถึง ความเป็นผู้มีปัญญา มาก เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ที่ ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว ผมระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กับ^{๙๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอิทธิวิสูตรเป็น ต้น มีเนื้อและสาระสำคัญเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต

ฉานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๒๒ สูตร คำว่า ฉาน มีวิเคราะห์ว่า ฉายเตติ ฉานัน ความคิด (ฌ ในความหมายว่าคิด ยุ ปัจจย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปัจจนีเก นีวรณธมเม ฉาเปตติ ฉานัน ธรรมชาติที่เผาเข้าคืออนิรณ (ฉาป ธาตุในความหมายว่าเผา ทำให้ไหม้ ยุ ปัจจย แปลง ยุ เป็น อน)^{๙๔} ฉาน + สังยุต = ฉานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฉาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่ เกี่ยวกับฉาน ๔ คือ

- (๑) ปฐมฉาน
- (๒) ทุตติยฉาน
- (๓) ตติยฉาน
- (๔) จตุตถฉาน^{๙๕}

ในสังยุตนี้มีพระสูตร ทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมคคสังยุต พระธรรมสังคิติกจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรค ที่มีชื่ออย่างเดียวกันในมคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือเปลี่ยน จากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นฉาน ๔ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖- ๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

๕.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอานาปานสังยุต

อานาปานสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๐ สูตร คำว่า อานาปาน มีวิเคราะห์ว่า อนนติ ปาณนติ อนนาคิ อานัน ลมเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ (อน ธาตุในความหมายว่ามีชีวิต ณ ปัจจย พุทธิ อ เป็น อา)^{๙๖} อานาปาน + สังยุต = อานาปานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอานาปานสติ

^{๙๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๐๙/๒๖๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๙/๔๔๒.

^{๙๔} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

^{๙๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๙.

^{๙๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า

หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ๑๖ ชั้น ก็คือวิธีปฏิบัติตามกายนุปัสสนาสติปัฏฐานนั่นเอง มีอานิสงส์ ๒ คือ บรรลุพระอรหัตต์ในปัจจุบัน หรือไม่ก็เป็นพระอนาคามี และมีอานิสงส์อื่นๆ อีก^{๙๗} มีพระสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ดังตัวอย่างเช่น

(๑) เอกธัมมวรรค

เอกธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อ พระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๒๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความเช่น

๑.เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานาปานสติ เป็นธรรมอันเป็นเอก คือ ภิกษุภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่นิเวศน์ ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์^{๙๘} ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า^{๙๙} มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก^{๑๐๐} เจริญอานาปานสติอย่างเดียวกันก็ได้รับผลานิสงส์มาก และตรัสวิธีเจริญอานาปานสติ ๑๖ ชั้น^{๑๐๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีกัมมสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการแสดงอานาปานสติสมาธิ ๑๖ ชั้น และสงเคราะห์อานาปานสติสมาธิเข้าในสติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นต้น

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตต์นี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กัมมชยสูตร ว่าด้วยข้อกัณฑ์ของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระสูตรเกิดขึ้นที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ คือ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เข้าไปถามท่านพระโกลนสกังภิยะว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะกับธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตเหมือนกันหรือต่างกัน พระเถระถวายพระพรว่า ต่างกัน เพราะพระเสขะยังต้องละนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิฉณา ส่วนพระอรหันตชีณาสพละนิวรณ์ คือ กามฉันทะ พยาบาท

^{๙๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต) , คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๙.

^{๙๘} นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึงนั่งพับขาเข้าหากันทั้ง ๒ ข้าง เรียกว่า นั่งขัดสมาธิ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๕.

^{๙๙} ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๕.

^{๑๐๐} ตามอรรถกถาพระสูตร อัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า ปัสสาสะ หมายถึงหายใจออก (อัสสาโสติ อนโตปวิสสนาสิกวาโต. ปัสสาโสติ พหนิกขมนนาสิกวาโต. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๐๕/๑๓๖. ส่วนอรรถกถาพระวินัย กลับกันคือ อัสสาสะ หมายถึงหายใจออก ปัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า (อัสสาโสติ พหนิกขมนวาโต. ปัสสาโสติ อนโตปวิสสนวาโต.) วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๖.

^{๑๐๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๗๗/๒๖๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓.

ถิ่นมิทระ อุทัจจกุกุจะ และวิจิกิจฉา เหล่านั้นได้แล้ว^{๑๐๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสัญญาชนปทานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับ โปธิปักขียวรรค อินทริยสังยุต ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึง อานาปานสติคล้ายคลึงกัน

๕.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในโสตาปัตติสังยุต

โสตาปัตติสังยุตแบ่งเป็น ๗ วรรคมี ๗๔ สูตร คำว่า โสตาบัน มีวิเคราะห์ว่า โสตํ อาปนโน โสตาปนโน ผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพาน (โสต + อาปนน) หรือว่า โสตสส อาปนโนโต โสตาปนโน ผู้บรรลุถึงกระแสพระนิพพาน (โสต + อาปนน แปลง ณ เป็น น ลบ อ ที่ น)^{๑๐๓} โสตาปัตติ + สังยุต = โสตาปัตติสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโสตาปัตติ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถึงกระแสธรรม คือองค์เครื่องบรรลุโสตาบัน ๔ ประการ (ศรัทธา ศีล ปสาทะ = ความเลื่อมใส ัมมานุฉัมมปฏิบัติ = ปฏิบัติตรงเป้าหมาย) โสตาปัตติยงคะ ๔ (สัปปุริสสังเสวะ = คบคนดี สัทธัมมสวณะ = ฟังธรรม โยนิโสมนสิการ = คิดวิเคราะห์ ัมมานุฉัมมปฏิบัติ)เป็นต้น^{๑๐๔} มีทั้งหมด ๗๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๗ วรรค แต่ละวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) เวฬุทวารวรรค

เวฬุทวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเวฬุทวารคาม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **จักกวัตติราชสูตร** ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็ตกนรก อบายทุกติ และวินิบาต^{๑๐๕} ส่วนอริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการจึงไม่ตกนรก ธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรมไม่ประกอบด้วยกาล^{๑๐๖} (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ^{๑๐๗} การได้ครองทวีปทั้ง ๔ กับการได้ธรรม ๔ ประการ

^{๑๐๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๘๘/๒๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๑.

^{๑๐๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙๗๗.

^{๑๐๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๘๙.

^{๑๐๕} อบาย ทุกติ วินิบาต ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวพจน์ของนรก อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐.

^{๑๐๖} ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลาทุกโอกาส ปฏิบัติเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘.

^{๑๐๗} ศีลที่พระอริยะชอบใจ หมายถึงศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙.

การครองชีพทั้ง ๔ ยังไม่ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบหกแห่งการได้ธรรม ๔ ประการเลย^{๑๐๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีเวฬุทวารยสุตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับประพจน์ตามสัทธรรม (ธรรมของคนดี) ๗ ประการ และทรงสอนให้ประกอบด้วยฐานะ (ธรรม) ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ราชการามวรรค

ราชการามวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ราชการาม ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.พราหมณสูตร ว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ตรัสว่าข้อบัญญัติของพราหมณ์เกี่ยวกับอุทყคามินีปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ) ที่ว่าการลุกขึ้นแต่เช้าเดินมุ่งตรงไปทางทิศตะวันออกโดยไม่หลีกบ่อ เหว ต่อที่มีหนาม หลุมคู บ่อโสโครก ตกกลงไปที่ใดให้หรือความตายในที่นั้น แล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อบัญญัติเช่นนั้นเป็นทางไปของคนโง่ แล้วทรงให้ความหมายของอุทყคามินีปฏิบัติใหม่ว่าได้แก่ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ ธรรมนี้คืออุทყคามินีปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๐๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอานนทเถรสูตร มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการละธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้ทุศีล ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตรเป็นต้น

(๓) สรณานิวรรค

สรณานิวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔-๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระสูตรเกิดขึ้นที่นิโครธารามกรุงกบิลพัสดุ์ คือ เจ้าศากยะ พระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของพระองค์ ถ้าสวรรคตขณะลี้มสติ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า การสวรรคตนั้นจักไม่เลวทราม จิตของใครก็ตามที่ได้เจริญด้วยพละ ๕ ประการ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญามาเป็นเวลานาน กายนี้ ของผู้นั้นคุ้มกันเป็นรูปร่างที่ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดาเจริญวัยเพราะ

^{๑๐๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๙๗/๒๙๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘.

^{๑๐๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๐๘/๓๑๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑.

ข้าวสุกและขนมกุ่มมาส^{๑๑๐} ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเพ้น มีอันแต่กระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กาบ้าง แร้งบ้าง นกตะกรุมบ้าง สุนัขบ้านบ้างสุนัขจิ้งจอกบ้าง สัตว์หลายชนิดบ้าง ย่อมกัดกินกาย นี้ ส่วนจิตของผู้ที่ได้อริยด้วยศรัทธา และที่ได้เจริญด้วยปัญญามาเป็นเวลานาน ย่อมสูงขึ้นไป จนถึงบรรลุดุคพิเศษ ย่อมสูงขึ้นไปจนได้บรรลุดุคพิเศษ^{๑๑๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีพุทธนิยามนามสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาคล้ายกัน แต่ตราว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค) ย่อมโน้มไปสู่นิพพานเป็นต้น

(๔) ปุณฺณยภูมิกถาสัณทวรรค

ปุณฺณยภูมิกถาสัณทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ปฐมปุณฺณยภูมิกถาสัณทสูตร** ว่าด้วยห้วงบุญกุศลสูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสห้วงบุญกุศล^{๑๑๒} ๔ ประการที่น่าสุขมาให้ คือ (๑) ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒)...ในพระธรรม (๓)...ในพระสงฆ์ (๔) ศิลที่พระอริยชอบใจ ห้วงบุญกุศล ๔ ประการนี้^{๑๑๓} ก็คือ ธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรคสังยุตนี้ ส่วนพระสูตรที่เหลือมีในพุทธปุณฺณยภูมิกถาสัณทสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงยกจาละ (การเสียสละ) ขึ้นแสดงแทนศีล และในตติยปุณฺณยภูมิกถาสัณทสูตรเป็นต้น ทรงยกปัญญาขึ้นแสดงแทนศีลคล้ายคลึงกัน

(๕) สคาถกปุณฺณยภูมิกถาสัณทวรรค

สคาถกปุณฺณยภูมิกถาสัณทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศลที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อและลักษณะที่มีคาถาของพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ปฐมมกิสัณทสูตร** ว่าด้วยห้วงบุญกุศล คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ประการ เปรียบเหมือนการที่จะกำหนด

^{๑๑๐} ขนมกุ่มมาส หมายถึงขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมด้วง ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกรกิริยาก็เสวยข้าวสุกและขนมกุ่มมาส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๐.

^{๑๑๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๑๗/๓๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒.

^{๑๑๒} ห้วงบุญกุศล ในที่นี้หมายถึงผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหลังไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๒๗/๖๓๒.

^{๑๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๒๗/๓๓๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๗/๕๔๘.

ปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำมีปริมาณเท่านี้อาหกะ^{๑๑๔} มิใช่ทำได้ง่ายเลยแล้วตรัสว่า แม่น้ำหลายสายคับคั่งไปด้วยหมู่ปลา ไหลบ่าไปยังมหาสมุทร อันเป็นที่ซึ่งน้ำขนาดใหญ่ ประมาณไม่ได้ มีสิ่งที่น่ากลัวมาก^{๑๑๕} เป็นแหล่งรตนะชั้นเยี่ยมฉนใด สายธารแห่งบุญย่อมหลั่งไหลไปสู่รชน ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ที่นั่ง และเครื่องปูลาด เปรียบเหมือนแม่น้ำคือห้วงน้ำไหลไปยังมหาสมุทร ฉนั้น^{๑๑๖} ส่วนในพระสูตรที่เลื่อมมีในพุทธิยอกิสังทสูตร มีเนื้อหาคล้ายปฐมมอกิสังทสูตร แต่หมายถึงห้วงบุญกุศล และในพุทธิยอกิสังทสูตร หมายถึงห้วงบุญกุศลคล้ายคลึงกัน

(๖) สัปปัญญวรรค

สัปปัญญวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยผู้มีปัญญา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ธรรมทินนสูตร ว่าด้วยธรรมทินนอุบาสก พระสูตรเกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ธรรมทินนอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คน ให้พิจารณาพระสูตรที่ลึกซึ้ง ลุ่มลึก ระดับโลกุตตระ เมื่อธรรมทินนอุบาสกกราบทูลว่า พวกตนอยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้เครื่องประดับและเงินทองคงจะทำได้ยาก พระองค์จึงทรงแสดงธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒)...ในพระธรรม (๓)...ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอรีย์ชอบใจ เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ดีแล้ว โสตาปัตติผลท่านทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว^{๑๑๗} ส่วนในพระสูตรที่เลื่อมมีคิลานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับธรรม ๔ ประการคล้ายคลึง

(๗) มหาปัญญาวรรค

มหาปัญญาวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมซึ่งเป็นผลจากการเจริญธรรม ๔ ประการ (ตั้งในโสตาปัตติผลสูตร สัปปัญญวรรค) เช่น

๑. มหาปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญา มากคือ ๑. สัปปริสสังเสวะ ๒. สัทธัมมัสสวนะ ๓. โยนิโสมนสิการ ๔. ธรรมานุธรรมปฏิปัตติ

^{๑๑๔} อาหกะ เป็นชื่อมาตราดวงในบาลี คือ ๔ นาฬิ (ทะนาน) เป็น ๑ อาหกะ

^{๑๑๕} มีสิ่งที่น่ากลัวมาก หมายถึงสิ่งที่มีวิญญูณ เช่น ปลาตัวใหญ่ จระเข้ ยักษ์ ผีเสื้อน้ำ พญานาค และ...(อสุรบางจำพวก) และสิ่งที่ไม่วิญญูณ เช่น บาดาลที่มีปากทางกว้างใหญ่ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๓๗/๓๗๑,

^{๑๑๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๓๗/๓๔๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓๗/๕๖๐.

^{๑๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๕๐/๓๕๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๐/๕๗๒.

ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นปัญญามาก^{๑๑๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปุถุปัญญาสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๕.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในสังขสังยุต

สังขสังยุตแบ่งเป็น ๑๑ วรรคมี ๑๓๑ สูตร คำว่า สังข มีวิเคราะห์ว่า ราคกฺขยเหตุภาเวนา อวิปริตตตา จตฺตสจฺจปริยาปนฺนตตวา วา สจฺจํ ชื่อว่า สังขจะ เพราะไม่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นเหตุสิ้น ราคะหรือเพราะนับเนื่องในสังขจะ ๔ หรือว่า สนฺเตสุ สาธุสุ ภวํ สจฺจํ สิ่งที่มีในคนดีทั้งหลาย^{๑๑๙} สังขจะ + สังยุต = สังขสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสังขจะ คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยสัง ๔ ประการ ธรรมจกัปปวัตนสูตร หรือ ปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้ามีบันทึกไว้ในสังยุตต์นี้^{๑๒๐} มีทั้งหมด ๑๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๑ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑)สมาธิวรรค

สมาธิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมาธิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง อานิสงส์ของการเจริญสมาธิว่าทำให้รู้ชัดอริยสัง ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๒๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีไตรจกานกถาสสูตรเป็นต้น ทรงตรัสสอนมิให้กล่าวไตรจกานกถา ๒๘ ประการ เช่น ราชกถา เรื่องพระราชา โจรกถา เรื่องโจร เป็นต้น แต่ตรัสสอนให้กล่าวเรื่องอริยสัง ๔ ประการเป็นต้น

(๒)ธรรมจกัปปวัตนวรรค

ธรรมจกัปปวัตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๑๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๕๘/๓๕๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๘/๕๗๙.

^{๑๑๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๖๙.

^{๑๒๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๙.

^{๑๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๑/๓๖๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑/๕๘๓.

๑. ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร พระสูตรเกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงมทราคร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่าที่ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่ควรเสพ ที่ที่สุด ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยค แล้วทรงแสดงมัชฌิมาปฏิทา คือ มรรคมีองค์ ๘ ว่าควรเสพ ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ และญาณทัสสนะมีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการ ตรัสว่า ญาณทัสสนะของพระองค์ ในเรื่องอริยสัจ ๔ ประการนี้ หมจดดีแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ ทรงตรัสเวยายการณะ^{๑๒๒} อยู่ ธรรมจักกั^{๑๒๓}อันปราศจาก รุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะภระจาย ขาวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณพราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้^{๑๒๔} เมื่อทรงแสดงธรรมจักกัปปวัตตนสูตรจบลง ท่านพระโกณฑัญญะได้ธรรมจักกั^{๑๒๕} (ดวงตาเห็นธรรม) เป็น พระอริยบุคคลองค์แรกของโลก^{๑๒๕} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอริยสัจ ๔ ประการ มีความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ ประการ และความไม่รู้นี้เองเป็นเหตุให้บุคคลเชื่อว่าตกอยู่ในอริยสัจเป็นต้น

^{๑๒๒} เวยายการณะ ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถาม คำตอบ สารตถ. ฎีกา. (บาลี) ๓/๑๖/ ๒๒๐. เป็นองค์อันหนึ่งในนวัคคีสตฤคศาสตร์ วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖.

^{๑๒๓} ธรรมจักกั^{๑๒๓} หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ โสตปตติมคคฤคยาณ วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗.

^{๑๒๔} ใคร ๆ ในโลกหมุนกลับไม่ได้ หมายถึง ใคร ๆ ในโลกปฏิเสธไม่ได้ เพราะพระผู้มีพระภาคผู้เป็น เจ้าของธรรมตรัสรู้มาโดยชอบ และเพราะธรรมจักร เป็นธรรมยอดเยี่ยม เนตติ.อ. (บาลี) ๙/๖๓.

^{๑๒๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

(๓) โภฏิกามวรรค

โภฏิกามวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โภฏิกาม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมโภฏิกามสูตร ว่าด้วยพระธรรม-เทศนาที่โภฏิกาม พระสูตรเกิดขึ้นที่โภฏิกาม แคว้นวัชชี คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่โภฏิกามตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ ประการ จึงทำให้เที่ยวเร่ร่อนไป^{๑๒๖} สู่ภพต่าง ๆ กลับไปกลับมาตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ บัดนี้ พระองค์ได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการแล้ว ถอนภพตัณหา สิ้นภวนตติ^{๑๒๗} แล้ว ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป^{๑๒๘} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีในทุติยโภฏิกามสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๔) สีสปาวนวรรค

สีสปาวนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน พระสูตรเกิดขึ้นที่สีสปาวัน กรุงโกสัมพี คือ พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมากับบนต้นไม้อย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า บนต้นไม้มากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้ตรัสบอกเพราะไม่มีประโยชน์ก็มีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ ส่วนสิ่งที่พระองค์ตรัสบอกก็คือ อริยสัจ ๔ ประการนี้ เพราะเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๒๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสัตตนิสสสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการเป็นต้น

(๕) ปปาตวรรค

ปปาตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๒๖} เที่ยวเร่ร่อนไป หมายถึงไปจากภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่ง กลับไปกลับมาครั้งแล้วครั้งเล่า อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๗๙.

^{๑๒๗} ภวนตติ เป็นชื่อของตัณหา หมายถึงเชือกผูกสัตว์ไว้ในภพ (ภวารชช) อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๗๙.

^{๑๒๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๑/๓๗๖., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕.

^{๑๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๑/๓๘๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๑๓.

๑.โลกจินตาสูตร ว่าด้วยการคิดเรื่องโลก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาตรัสว่า มีชายคนหนึ่งนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณี เขาเห็นกองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวจึงคิดว่าตัวเองบ้า ฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก พอหาเรื่องนั้นไปบอกหมู่มหาชน หมู่มหาชนก็กล่าวว่าเขาเป็นบ้าแน่ ความจริงเขาไม่บ้า เพราะเห็นพวกอสูรที่พ่ายแพ้สงครามต่อเทวดาแล้วพากันหนีกลับเมืองอสูรทางก้านบัวจริง ๆ ตอนท้ายพระสูตรตรัสห้ามมิให้คิดเรื่องโลก เช่น คิดว่า โลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด เพราะไม่มีประโยชน์ แต่ตรัสสอนให้คิดเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ เพราะมีประโยชน์^{๑๓๐} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปาดสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ พากันตกไป ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่ตกเหวเหล่านั้นเป็นต้น

(๖)อภิสมยวรรค

อภิสมยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการรู้อย่าง ชีอวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.นขลิขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ทั้งหมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการมีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา^{๑๓๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโปกขรณีสสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณีมากกว่าน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมาจากสระโบกขรณีนั่นเป็นต้น

(๗)ปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาถวรรค

ปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอามกัณฺฑญฺเญยยาถที่ ๑ หมายถึงพระสูตรย่อยเกี่ยวกับธัญญาหารดิบ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ แห่งตติยอามกัณฺฑญฺเญยยาถวรรค ที่เป็นเช่นนี้ เพราะชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรในปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาถวรรค-จตุตถอามกัณฺฑญฺเญยยาถวรรค มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ เป็นหัวข้อธรรมในจุฬศีลเหมือนกัน แต่ทำนนามาจัดแบ่งเป็นวรรควรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ในวรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ทรงแสดงพระสูตรที่ ๑-๒ ไว้เต็มส่วนพระสูตรที่ ๓-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ ให้เพิ่มอุปมาและหมวดธรรมเข้ามาโดยอนุโลมตามพระสูตรที่ ๑-๒ ตามสมควร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๑๑/๓๘๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๒.

^{๑๓๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๒๑/๓๘๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔.

๑.อัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์ คือ ทรงแสดงว่าเพราะไม่ได้เห็น อริยสัจ ๔ ประการ สัตว์ที่กลับมาเกิดในที่อื่นนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่ มนุษย์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนขึ้นมา เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นีทุกข์ ฯลฯ นีทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๓๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปัจฉินตสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจฉินต ชนบทมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทเป็นต้น

(๘-๑๐) ทุติยอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค ตติยอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค และจตุตถอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค

ทั้ง ๓ วรรคนี้ มีลักษณะเหมือนปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค มีพระสูตรทั้งหมดรวม ๓๑ สูตร ชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปาณาติปาทสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค

(๑๑) ปัญจคติเปยยาลวรรค

ปัญจคติเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยปัญจคติเปยยาล หมายถึง พระสูตรย่อเกี่ยวกับคติ ๕ คือ มนุษย์ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และเทวดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๓๐ สูตร ในวรรคนี้ ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ที่จติจากคติหนึ่งไปเกิดในคติต่าง ๆ สับเปลี่ยนหมุนเวียนไปจนครบทั้ง ๕ คติ เช่น มนุสสจฺจฺตินิรยฺยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก มนุสสจฺจฺติดิรัจฺจฺฉานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรคสังยุตเป็นต้น

๕.๑๔ สรุปท้ายบท

วิธีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรแบบประมวลเรื่องของสังยุตตนิกายดังปรากฏในเล่มนี้ และเล่มก่อน ๆ นับเป็นลักษณะเฉพาะของนิกายนี้ ไม่เหมือนนิกายอื่น ๆ และจัดแบ่งได้อย่างสมบูรณ์แบบจริง ๆ จะเรียกว่า สังยุต ก็คงไม่เกินจริง เพราะพระธรรมสังคีตภาจารย์ได้จัดแบ่งไว้ตั้งแต่ทำสังคายนาครั้งแรก หลังพุทธปรินิพพานเพียง ๓ เดือน แต่ดูทันสมัยเหมือนเพิ่งจัดแบ่งในยุคหลัง ๆ นี้เอง การจัดแบ่งแบบนี้อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างมาก

^{๑๓๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๓๑/๔๐๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐.

มหาวารวรรค ซึ่งแปลว่าหมวดว่าด้วยวาระใหญ่ ท่านใช้หมวดธรรมเป็นเกณฑ์หลักเหมือนกัน แต่ไม่ใช่หมวดเดียวในที่นี้ ท่านใช้หมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด(เว้นอนุรุทธสังยุตซึ่งจัดตามประเภทบุคคล) แล้วจัดแยกย่อยเป็นสังยุตได้ ๑๒ สังยุต คือ

๑. มัคคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘
๒. โขฌังคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยโฆฌังค ๗
๓. สติปัญญาสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสติปัญญา ๔
๔. อินทริยสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอินทริย ๕
๕. สัมมปปชานสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสัมมปปชาน ๔
๖. พละสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยพละ ๕
๗. อิทธิบาทสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอิทธิบาท ๔
๘. อนุรุทธสังยุตประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับท่านพระอนุรุทธะ แต่เนื้อหาของพระสูตรทั้งหมดว่าด้วยสติปัญญา
๙. ฌานสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยฌาน ๔
๑๐. อานาปานสติสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอานาปานสติ
๑๑. โสตาปัตติสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยการถึงกระแสธรรม หมายถึงการบรรลุความเป็นพระโสดาบัน
๑๒. สัจจสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยสัจ ๔

ทำไมจึงเรียกหมวดธรรมในมหาวารวรรคว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ขอให้สังเกตว่าหมวดธรรม ๗ หมวด คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ โขฌังค ๗ สติปัญญา ๔ อินทริย ๕ สัมมปปชาน ๔ พละ ๕ และอิทธิบาท ๔ รวมกันเป็น ๓๗ ประการ ซึ่งรวมเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ หรือธรรมที่เกื้อหนุนอริยมรรค หมวดธรรมอีก ๔ หมวดก็นับว่าสำคัญ เพราะล้วนนับเนื่องในความตรัสรู้เหมือนกันแม้จะไม่เรียกว่า โพธิปักขิยธรรมโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงเรียกหมวดธรรมทั้ง ๑๑ หมวดนี้ว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ มหาวารวรรค นอกจากการจัดหมวดหมู่พระสูตรได้สมบูรณ์แบบแล้วเนื้อหาและวิธีนำเสนอของแต่ละสูตรในแต่ละเล่มน่าสนใจมาก โดยเฉพาะในเล่มนี้ซึ่งมีหมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด ที่ผู้ประสงค์จะรู้แจ้งพระสัทธรรมควรศึกษารายละเอียดต่อไป

๑.๑๕ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตนี้ มหาวารวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายอวิชาสูตร และกัลยาณมิตตสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรมหาวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย มหาวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในมัคคสังยุต ๒. หลักธรรมในโพฆมังคสังยุต ๓. หลักธรรมในสติปัญญาสังยุต ๔. หลักธรรมในสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๑.๑๖ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. **ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎก**

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

ตรี ป. หลงสมบุญ พจนานุกรมมคธ – ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์ , ๒๕๔๐).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเซียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสังฆาภิบาล (จันทนคุณ) ภาควิชาภาษาตะวันออก, **ภาษาเขมร**, (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

ประวัติผู้เขียน

๑. ชื่อ - นามสกุล : ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง Dr.Viroj koomkrong

๒. การศึกษา : ๑. เปรียญธรรม ๙ ประโยค
๒. ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) (สาขาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) (สาขาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ตำแหน่งทางวิชาการ : อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๔. ผลงานวิจัย/บทความ :

๑. งานวิจัยเรื่อง คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
๒. บทความวิจัยเรื่อง คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
๓. บทความเรื่อง ศึกษาความสำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์
๔. บทความเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังฆสภากับรัฐสภา
๕. บทความเรื่อง ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับอรรถกถาญายกและความเชื่อใน
สังคมไทย

๕. คณะทำงานทางวิชาการ :

๑. คณะทำงานโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สัญญาเลขที่ ว.๐๘๑/๒๕๕๗ รหัสโครงการ ๐๖๕๗๑๒๔๐ เริ่มสัญญา ตั้งแต่วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เพื่อจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

๒. นักวิชาการตรวจชำระอรรถกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่โรงพิมพ์วิญญูณ บางลำพู เขตพระนคร ก.ท.ม. ๑๐๒๐๐

๓. เป็นคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กองธรรมศาสตร์และการเมือง เดือนละ ๒ ครั้ง ในวันจันทร์สัปดาห์ที่ ๑ และ ๓ ของเดือน เวลา ๑๐.๐๐- ๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม ๕๐๓ ราชบัณฑิตยสถาน โดยเริ่มตั้งแต่ เดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๗ เป็นต้นไป เป็นประจำทุกเดือน

๖. สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๘๖-๐๓๖๓๘๙๙